

УДК 930(47+57) „19”:272-9]-047.37

DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2786-5118/2022-38-14>

ДОСЛІДЖЕННЯ ОБРАЗУ РИМСЬКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В РАДЯНСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Хом'як Павло Павлович,
*аспірант факультету історії, політології
та національної безпеки
Волинського національного університету
імені Лесі Українки
paolo.chomiak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4825-9009*

Мета. У статті досліджуються комуністичні наративи щодо Римсько-католицької церкви в межах кордонів тогочасного СРСР у радянській літературі, шляхи висвітлення католицької церкви, її священнослужителів і мирян у тогочасній історіографії та безпосередньо перед соціумом, а також аналізується процес висвітлення Римсько-католицької церкви в радянський період.

Методи. У процесі наукового дослідження використовувалися порівняльно-історичний та історико-систематичний методи, структурно-тематичний принцип історіографії та методи аналізу й синтезу історичних джерел.

Результати. На основі зазначених методів було проаналізовано історичні джерела радянської історіографії, у яких розкривалося питання релігійних процесів Римсько-католицької церкви в радянський період у межах території тогочасного Радянського Союзу; встановлено основні положення, якими керувалися тогочасні антирелігійні пропагандисти щодо нівелювання структури церкви та ліквідації її як окремої інституції; доведено вплив державних органів влади, впливових на той час людей на трансформацію суспільства в їх ставленні до римо-католицьких церковних діячів загалом і мирян зокрема. У процесі аналізу літератури, яка масово поширювалася й використовувалася тогочасною партійною елітою, визначено основні положення, які були використані для відвернення мирян від церкви, а також встановлено ідеї, якими оперували для створення штучних конфліктів усередині країни на релігійному підґрунті. Радянська історіографія щодо Римсько-католицької церкви та її духовенства виголошувала вкрай радикальні промови, практично завжди необ'єктивно висвітлювала їх діяльність, позаяк хибно трактувала історичні процеси, пов'язані із церквою. Одним із результатів дослідження є встановлення цих недостовірностей.

Висновки. Політика атеїзації суспільства, масові жорстокі покарання у вигляді ув'язнень, виселення у віддалені регіони СРСР та розстріли мали на меті залякати суспільство та позбутися особистостей, які не підпорядковувалися режиму. Однак навіть такі протиправні дії не дали бажаного результату, адже віра у вірян Римсько-католицької церкви продовжувала свою боротьбу за право на існування в тоталітарних умовах радянського союзу.

Ключові слова: атеїзація, радянська пропаганда, римо-католики, священники, СРСР.

RESEARCH OF THE VISION OF THE ROMAN CATHOLIC CHURCH IN SOVIET HISTORIOGRAPHY

Khomiak Pavlo Pavlovych,
*Graduate Student at the Faculty of History,
Political Science and National Security
Lesya Ukrainka Volyn National University
paolo.chomiak@gmail.com
orcid.org/0000-0002-4825-9009*

Purpose. The article examines the communist narratives of the Roman catholic church within the borders of the USSR in soviet literature and way so covering the catholic church, its clergy and laity in the historiography of the time and directly before society, analyzes the process of coverage of the Roman catholic church in the Soviet period.

Methods. During the research the comparative-historical method, the historical-systematic method, the structural-thematic principle of historiography and the methods of analysis and synthesis of historical sources were used.

Results. Based on the methods, the following results were achieved: analysis and research of historical sources of Soviet historiography in which the issue of religious processes of the Roman catholic church in the Soviet period within the territory of the former soviet union was revealed; the main provisions of the anti-religious propagandists of that time regarding the leveling of the structure of the church and its liquidation as a separate institution were established; the influence of state authorities, influencers of that time on the transformation of society in the attitude to the Roman catholic church in general and parishioners and laity in particular. An analysis of the literature widely disseminated and used by the then party elite identified the main provisions used to turn the laity away from the church, as well as

the ideas used to create artificial conflicts within the country on religious grounds. Soviet historiography of the Roman catholic church and its clergy delivered extremely radical speeches and almost always did not cover them objectively, as it misinterpreted historical processes related to the church. One of the results of the study is the establishment of these inaccuracies.

Conclusions. The policy of atheizing society, mass cruel punishments in the form of imprisonment, deportation to remote regions of the USSR and executions were intended to intimidate society and get rid of individuals who did not obey the regime. However, even such illegal actions did not yield the desired result, as the faith and its faithful continued their struggle for the right to exist in the totalitarian conditions of the Soviet Union.

Key words: atheism, Soviet propaganda, Roman Catholics, priests, USSR.

1. Вступ

Актуальність цього питання особливо гостро постала в час відновлення української незалежності. Адже українське суспільство, яке тривалий час перебувало під впливом радянської пропаганди, дотепер відчуває на собі всі наслідки тих комуністичних наративів, які поширювалися в ньому. Одним із таких, власне, і є різко негативне ставлення до Римсько-католицької церкви загалом та її священнослужителів і мирян. Це проявлялося в усіх прошарках державної системи та активно пропагувалося в масовій культурі. З 1939 р., з початком Другої світової війни, Римсько-католицька церква та її представники відчули на собі значний тиск і зазнали жорстоких переслідувань. Особливо гостро цей процес відбувався в межах Української РСР, де кількість католицького населення становила значний відсоток. Велика кількість священнослужителів і мирян загинули внаслідок політики атеїзації суспільства та заборони сповідання християнства за латинським обрядом.

Метою статті є дослідження проблеми висвітлення Римсько-католицької церкви як релігійної інституції в радянській історіографії 1960–1991 рр. та аналіз основних положень, якими користувалися тогочасні дослідники, що мали на меті нівелювати церкву та створити їй штучний негативний образ.

Методологію дослідження становлять принципи критичної оцінки, порівняльно-історичний та історико-систематичний методи, структурно-тематичний принцип історіографії та методи аналізу й синтезу історичних джерел.

Історіографія. Публікації радянських істориків і науковців 1960–1970-х рр. містять найбільшу кількість скомпрометованих даних, які характеризують церкву, а особливо західного віросповідання, під негативним ключем. З метою продовження курсу атеїзації суспільства, який є характерною ознакою тоталітарних режимів, перед політичною верхівкою поставало важливе завдання – донести до свідомості громадян негативні образи релігії. Найбільший акцент у цій діяльності був скерований, власне, на Римсько-католицьку церкву, адже з огляду на розташування її головного центру на Заході – у Ватикані – це було неприпустимим явищем для радянської влади.

Представлені також загальноісторичні дослідження, у яких науковці намагалися досягнути жорстоке поводження з римо-католицьким духовенством та в можливий для них спосіб висвітлювали долі замордованих священників. За основу дослідження взято історіографію таких авторів, як Н. Андріанов, Н. Белякова, В. Бондаренко, С. Лозінський, В. Мазалова, В. Мчедлов, М. Одінцов, С. Фокін. З огляду на публікації цих авторів можна простежити курс радянської політики на ставлення до церковних установ та з'ясувати позицію держави щодо церкви, релігійних прав і свобод громадян тоталітарної країни.

2. Римсько-католицька церква в радянській історіографії 1960–1970-х рр.

Після завершення Другої світової війни перед радянською владою постало завдання, яке полягало в підтримці негативного висвітлення католицької віри. Це супроводжувалося розпалюванням конфліктів, зміною історичних фактів та, звісно, випуском відповідної літератури. З метою досягнути вплив радянської літератури на світогляд тогочасного суспільства та проаналізувати образ Римсько-католицької церкви в радянській історіографії варто звернутися до тих джерел, які свідомо несли негативне забарвлення щодо церкви та породжували нові конфлікти, тим самим відвертаючи людей від віри.

Вагому роль у процесі атеїзації суспільства та відвернення людей від церкви відігравали авторитетні особистості. Дослідник-історики та науковці інших галузей стали одним із важелів впливу на людську свідомість, у притаманний їм спосіб вони доносили до людей інформацію, що була погоджена партією, необхідна їй. Серед дослідників-істориків, які стали тим атеїстично налаштованим авторитетом для суспільства, був Н. Андріанов, який у роботі «Особенности современного религиозного сознания» склав рекомендації для науково-атеїстичного виховання. Зокрема, автор посилався на радянські соціальні дослідження, у яких він бачив виражений вплив на вірян із боку церкви. У такий спосіб автор намагався донести, що релігія є тим чинником, який змінює світогляд суспільства, підтверджує ті чи інші культурні й релігійні особливості. Для переконливості своїх думок він подав так звану статистику щодо того, що зазначена релігійність негативно

впливає на робочу здатність людини, що є недопустимим у тогочасній ідеології (Андрианов, 1966). Оскільки важливим завданням було нівелювати духовність і божественність церковних тверджень, Н. Андрианов зазначив, що всі стани, які переживає людина віруюча, є нічим іншим, як містичним походженням. Окремі знання, які дає духовенство під час богослужінь, автор інтерпретував як сукупність «логічних методів та психологічних принципів і прийомів, які використовує сучасна наука» (Андрианов, 1966). Таким чином, зазначений автор транслював думку про відсутність духовності в церкві, натомість порівнював ці вчення з певними науковими прийомами.

Окреме місце у процесі проведення атеїзації суспільства варто виділити Н. Бердяєву, який у праці «Истоки и смысл русского коммунизма» нівелював духовно-релігійні засади та традиційне релігійне виховання суспільства. Автор, який за походженням є українцем і народився в місті Обухові поблизу Києва, провадив активну пропагандистську діяльність. Однак радянська влада неодноразово його засуджувала, а в 1922 р. засудила його до вигнання, яке він відбував у Лондоні. Вочевидь, перебуваючи за межами СРСР, учений провадив активну пропагандистську та атеїстичну діяльність. У своїй праці він наголошував на тому, що «соціальна утопія комунізму мала замінити релігію» (Бердяев, 1990: 129).

Досліджуючи питання образу Римсько-католицької церкви в радянській історіографії, не можна оминати проблему церкви та атеїзму, яка стала доміантною для багатьох дослідників періоду комуністичного тоталітаризму. Так, у працях М. Мчедлова «Католицизм», «Религия и современность» та «Эволюция современного католицизма» говориться про те, що сам факт визнання Папою Йоаном XXIII марксистської ідеології є визнанням наявності альтернативи християнській ідеології, з якою необхідно вести боротьбу. У зв'язку з активною позицією, скерованою проти атеїзму, Папа Йоан XXIII та всі його послідовники стали ще більшими ворогами для радянської держави (Мчедлов, 1974). Тогочасні ідеологи вбачали у Ватикані та його представництві велику загрозу, що могла підірвати тоталітарний авторитет у суспільстві. Тому перед комуністичним режимом стояло особливе завдання – донести до людей протиріччя у вірі, продемонструвати заангажованість релігії та переконати в тому, що духовенство діє у своїх інтересах, без думки про людей (Мчедлов, 1967). Для підтвердження цієї тези в наукових працях неодноразово декларувалися тези стосовно «відкидання релігією будь-яких наукових закономірностей, авторитетних тверджень». Церква мала транслюватися як ворог, натомість партія та режим, як правляча гілка, дбали про інтереси соціуму (Мчедлов, 1982).

3. Радянська та російська історіографія з 1980-х рр. до сьогодні: погляд на Римсько-католицьку церкву

Жорстоке придушення релігійного волевиявлення в час війни та повоєнний період призвело до різкого скорочення функціонуючих храмів на території України, а особливо на її західних теренах. Через масові розстріли, ув'язнення та вигнання духовенства віряни залишилися без опіки своїх душпастирів та були позбавлені релігійної підтримки. Таким чином, через усунення духовенства було ліквідовано католицькі інституції. Факт наявності спеціальних установ, так званих двадцятки, які були правлячим органом у справах церкви й релігії, обмежував функціонування релігійних згромаджень.

Про законодавче становище конфесій у радянських республіках писала дослідниця Н. Белякова у праці «Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг.». Авторка зазначила, що законодавчі норми було відрегульовано лише у другій половині 1970-х рр. (1 листопада 1976 р. в Українській РСР), до того часу їх діяльність регулювалася актами, прийнятими урядом РРФСР (Белякова, 2008). Відповідно до чинного законодавства необхідною умовою діяльності релігійних об'єднань у Радянському Союзі була їх обов'язкова реєстрація органами радянської влади та реєстрація релігійних груп (тобто вірян не менше ніж 20 осіб). Насправді до 1988 р. продовжували діяти численні підзаконні акти, що мали секретний характер, які обмежували діяльність релігійних об'єднань і створювали механізми втручання органів влади в життя релігійних структур. Принциповий характер у питанні реєстрації мали Інструкція із застосування законодавства про релігійні культу (1961 р.) та Інструкція про облік релігійних об'єднань, молитовних будинків та будівель, а також про порядок реєстрації виконавчих органів релігійних об'єднань і служителів культу (від 31 жовтня 1968 р.). Відповідно до цих документів реєстрації підлягало не тільки релігійне об'єднання, а й служителі культу, які не могли виконувати свої «релігійні функції» без реєстраційної довідки (Белякова, 2008). До середини 1980-х рр. реєстрація релігійних об'єднань сприймалася як засіб регулювання релігійної активності вірян та мала зазвичай ідеологічний характер.

Питання релігійних спільнот в СРСР піднімав також історик В. Бондаренко в колективній роботі «Религиозная община в современном обществе». Однак ознаки специфічного висвітлення цьому виданню додає той факт, що його автор аргументував «ефективність атеїстичної роботи на місцях з урахуванням специфіки діяльності релігійної громади». Зокрема, пропагандистська праця із численними аргументами

подала соціально-психологічний портрет релігійної спільноти та демонструвала шляхи й форми нейтралізації її впливу на суспільство. У висловлюваннях, які наводив автор, простежується ідея колективного атеїстичного виховання, яке було притаманне тогочасній державній політиці (Бондаренко и др., 1988). Також особлива увага звернена на основні «фактори формування соціальних орієнтацій людей, які піддалися впливу релігії, шляхи розвитку їх соціальної активності без прив'язки до релігії» (Бондаренко и др., 1988).

Радянська пропаганда в усілякий спосіб намагалася нівелювати цінності, які церква доносила до суспільства. Основне завдання комуністичного тоталітарного режиму полягало в руйнації тісного зв'язку між духовенством та мирянами. Так, наприклад, у праці Й. Григулевича «Папство. Век XX» висвітлюється цілеспрямовано викривлена інформація, скерована проти Ватикану, та подається неправдива інформація про католицьку церкву. Очевидним є факт, що радянські пропагандисти, зумисно висвітлюючи хибні дані, намагалися відвернути населення від релігії загалом та Римсько-католицької церкви зокрема (Григулевич, 1978). Римо-католицьке духовенство автор іменував як «шпигуни Ватикану», воно, на його думку, становить загрозу для радянського населення. Й. Григулевич намагався донести до читача проблему так званої кризи католицизму та безуспішних спроб вийти з неї, що мало на меті створити штучний конфлікт усередині суспільства.

Оскільки найбільшу загрозу в радянській ідеології становили представники Римсько-католицької церкви, вагоме значення надавалося створенню хибних, проте вигідних партії уявлень про католицьку церкву, що мало на меті відвернути людей від церкви та висвітлити римо-католицьке духовенство в найгіршому світлі. Підтвердженням цього є праця С. Лозинського «История папства», у якій автор подав історію виникнення Папського престолу та під світлом історичних фактів заангажовано насаджував у суспільстві ідеологічні наративи, спрямовані проти католицької церкви. Лейтмотивом видання є думка щодо поширення впливу Папи на весь світ, у якому не має існувати комуністична й тоталітарна ідеологія. Для підтвердження своїх гіпотез С. Лозинський використовував дипломатичні відносини Ватикану з провідними державами світу, висловлювання Папи стосовно тих чи інших подій, які відбуваються у світі (Лозинский, 1961). Особливо яскравим є висловлювання автора щодо «засудження Ватиканом теології “освобождения”», відголоски якої ми відчуваємо в нашому сьогоденні. На думку історика, Римсько-католицька церква висловлюється проти диктаторських режимів, що суперечить комуністичній ідеології (Лозинский, 1986).

Не менш вагомих психологічних і пропагандистський тиск на людей мали висловлювання автора щодо Папи Пія XII: «Оскільки фашисти під час Другої світової війни боролися з комунізмом, на думку Папи Пія XII, вони робили благу справу. Папа Пій XII віддав перевагу бути з фашизмом проти комунізму» (Лозинский, 1961). Очевидно, що такі погляди, озвучені в повоєнний час у соціумі, який ще не оговтався від жахів війни, мали своїх прихильників.

Над схожою за своєю ідеєю темою працювала В. Мазалова, основні положення досліджень якої знайшли втілення у праці «Католицизм – четверть века спустя после II Ватиканского собора». Загальна ідея Другого Ватиканського собору полягала в наближенні церкви до людини, створенні більш тісних зв'язків між священником та вірянами під час богослужіння (використання національних мов, зоровий контакт, залученість світських осіб до Літургії). Однак у праці зазначеної авторки Другий Ватиканський собор уособлює «поворот у бік посилення позицій, збереження консерватизму як в ідеології та політиці, так і в питаннях віри» (Мазалова, 1989). У роботі В. Мазалової, як і у виданнях інших пропагандистськи налаштованих істориків, висвітлюється питання «кризи» католицької церкви, яка, на думку радянських ідеологів, полягала в конфлікті непорозуміння між духовенством і мирянами, де перші виступали проти комуністичного режиму, а другі, за словами авторки, прагнули позбутися насадження релігійних принципів церкви.

Одним із яскраво виражених пропагандистів тогочасного наукового історичного світу є дослідник М. Одинцов і його праці «Государство и церковь: история взаимоотношений. 1917–1938 гг.» та «Хождение по мукам», у яких на основі документальних матеріалів в авторському трактуванні церква представлена як свавільна й беззаконна організація, що намагається донести до людей право суспільства жити за принципами свободи совісті (Одинцов, 1991). З огляду на періодизацію, вибрану автором, розуміється, що це був час, коли комунізм у всіх його проявах перебував на етапі свого становлення. Тому необхідним завданням, яке поставало перед тогочасним тоталітарним режимом, було обмеження будь-яких прав і свобод для досягнення власної вигоди. Очевидно, що Римсько-католицька церква зі своїм ученням життя за совістю й моральними принципами стояла на заваді цьому. Особливо значимим аргументом у тогочасній ситуації був виступ Папи Пія XI, у якому він засуджував комуністичні прояви та попереджував світове суспільство щодо загрози, яка виникала. З того часу будь-які вислови Папи чи представників Римсько-католицької церкви піддавалися трактуванню радянськими вченими згідно з правлячою ідеологією, а самі священники

вважалися «шпигунами Ватикану». М. Одінцов у відкритий спосіб доносить до читача тезу, що «церква деформує ленінські принципи ставлення до релігії, церкви та вірян» (Одинцов, 1990).

Серед авторів, які активно працювали в середовищі радянської пропаганди та видавали свої наукові доробки, спрямовані проти релігії, а особливо проти католицької церкви, варто виділити С. Фокіна та його роботу «Государственно-религиозные отношения в СССР (период с октября 1917 г. по 1941 г.)». Основним лейтмотивом праці є висвітлення ставлення самих росіян до курсу політики, якого дотримувалися в Радянському Союзі. На основі законів, прописаних у Конституції СРСР, С. Фокін проаналізував становище, у якому опинилися різні релігійні конфесії в міжвоєнний період та в період Другої світової війни. Автор зазначив: «У правах (точніше, у відсутності цих прав) зрівнялися абсолютно всі об'єднання, що мали характер релігійних» (Фокин, 2010). На прикладі численних нормативних актів, зокрема відомчих і партійних, розглянуто розвиток державно-релігійних відносин у період до початку Другої світової війни.

У процесі аналізу правового поля, у якому діяли релігійні організації та священнослужителі, варто підкреслити важливий факт: у Конституції СРСР говорилося про свободу віросповідання, що начебто легітимізувало релігійну діяльність. Однак радянська влада за допомогою впровадження різноманітних актів і постанов залишала собі простір для маневрування, вибіркового підходу до кожної конкретної релігійної організації з огляду на конкретні обставини, щоб елімінувати із суспільного й особистого життя громадян СРСР.

Фундаментом для антирелігійної діяльності та легітимізації церковних прав і свобод стали численні постанови відповідних органів і комітетів. Надалі таке підґрунтя сприяло розвитку атеїстичної літератури, яка аналізується у статті. Так, наприклад, ще в 1920 р. політбюро ЦК РКП прийняло Постанову «Про заходи щодо посилення антирелігійної роботи», у якій чітко прописано, що всі релігійні організації проголошувалися силою, яка працює проти радянської влади та дискримінує радянську партійну верхівку в очах суспільства (Фокин, 2010). Відповідно до постанови ЦК КП(б)У 1925 р. було створено антирелігійний відділ на факультеті політосвіти Харківського інституту народної освіти, а в Комуніверситеті імені Артема впровадили курс «Основи й методика антирелігійної пропаганди». В Інституті педагогіки над антирелігійною проблематикою працювали три аспіранти, що підкреслює вплив держави на освіту та антирелігійне виховання.

Водночас у 1929 р. була доповнена законодавча база боротьби зі церквою: Постанова ВЦВК і РНК СРСР «Про релігійні об'єднання» від 8

квітня 1929 р. та травневі зміни до Конституції УСРР розширювали трактування поняття «антидержавна діяльність» стосовно духовенства та вірян і різко обмежували діяльність релігійних громад (Постановление ВЦИК и СНК РСФСР..., 1929). Відтепер було заборонене проведення богослужінь і культових дій за межами молитовних будинків, здійснення релігійними громадами благодійної діяльності, надання у приватному порядку релігійних знань тощо. Дії священнослужителів, пов'язані з порушенням цих вимог, інтерпретувалися як «антидержавна діяльність» (Куроедов, Панкратов, 1971).

Започаткована ще в довоєнний час антирелігійна діяльність стала більш активною за приходу до влади М. Хрущова, про що згадується в публікації В. Люлечника «Церковь и КГБ». Автор зазначив про неодноразове проголошення промов щодо недоцільності проведення атеїстичної кампанії, а вже 4 жовтня 1958 р. вийшла секретна Постанова ЦК КПРС «Про записку Відділу пропаганди та агітації ЦК КПРС щодо союзних республік “Про недоцільності науково-атеїстичної пропаганди”», яка зобов'язувала партійні, комсомольські та громадські організації розгорнути пропагандистський наступ на «релігійні пережитки» (Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС..., 1958). Також для державних установ пропонувалося здійснити заходи адміністративного характеру, спрямовані на жорсткість умов існування релігійних громад (Люлечник, 2008).

Конституція СРСР 1977 р. зберігала абсолютну нерівність серед громадян залежно від їх ставлення до релігії (Люлечник, 2008). Таким чином, атеїсти мали змогу вільно пропагувати та поширювати свої переконання, натомість віряни могли лише «відправляти релігійні культу» (стаття 52). Відповідно до цього поширення «наукового атеїзму» було обов'язковим для викладачів у школах і вищих навчальних закладах, а в комітетах партії на місцях навіть передбачалися штатні посади для пропагандистів.

4. Висновки

Отже, вплив тогочасного наукового світу на ставлення суспільства до церкви, а особливо до представників римо-католицького духовенства, був визначально активним та проявлявся у випуску наукової літератури, що була авторитетним джерелом інформації. У своїх працях радянські дослідники намагалися нівелювати церкву як інституцію, довести приземленість церковних догм і продемонструвати розбіжності між ученням та ідеологією. Для переконливості цих тверджень використовувалися різні способи впливу на людську свідомість, зокрема: масовий характер використання літератури й часті публікації; вселення страху невідповідності способу життя між тим, як цього вчить церква, та тим, як вимагає

партія і її ідеологія; створення штучного образу «ворога», який загрожує нормам життя, прийнятим у Радянському Союзі, та людині загалом. З опертям на висловлювання, виступи та з огляду на промови Папи чи духовенства інформація транслювалася в необхідний і вигідний для режиму спосіб. Відповідно, культ «ворога» транслювався чи не найяскравіше. Схиляючи людей до так званого критичного мислення та завдяки науковому світу режим знецінював церкву як інституцію, порівнював її діяльність із «логічними методами та психологічними принципами й прийомами, які

використовує сучасна наука» (Андріанов, 1966). Для досягнення якомога більшого ефекту та з метою забезпечити найстійкіші атеїстичні уявлення й переконання радянське керівництво обмежувало діяльність церков і забороняло релігійні зібрання.

Таким чином, образ Римсько-католицької церкви в радянській історіографії можна окреслити як ворожий щодо режиму. Правляча верхівка вбачала в церкві потенційну для себе небезпеку, тому скеровувала свої сили на ліквідацію цієї структури загалом.

Література:

1. Андрианов Н. Особенности современного религиозного сознания. Москва : Мысль, 1966. 247 с.
2. Белякова Н. Из истории регистрации религиозных объединений в Украине и Белоруссии в 1976–1986 гг. *Неприкосновенный запас*. 2008. № 3(59). URL: <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/iz-istorii-registraczii-religioznyh-obedinenij-v-ukraine-i-belorussii-v-1976-1986-godah.html> (дата обращения: 02.09.2008).
3. Бердяев Н. Истоки и смысл русского коммунизма. Москва : Наука, 1990. 224 с.
4. Бондаренко В., Косянчук А., Фомиченко В. Религиозная община в современном обществе. Киев : Политиздат Украины, 1988. 128 с.
5. Григулевич И. Папство. Век XX. Москва : Политиздат, 1978. 424 с.
6. Законодательство о религиозных культах: сборник материалов и документов / под общ. ред. В. Куроедова, А. Панкратова. Москва : Юридическая литература, 1971. 336 с.
7. Записка Отдела пропаганды и агитации ЦК КПСС по союзным республикам «О недостатках научно-атеистической пропаганды» от 12 сентября 1958 г. № 39. URL: <https://rusoir.ru/03print/03print-02/03print-02-239/> (дата обращения: 29.07.2022).
8. Лозинский С. История папства. 3-е изд. Москва : Политиздат, 1986. 382 с.
9. Лозинский С. История папства. Москва : Издательство Академии наук СССР, 1961. 216 с.
10. Люлечник В. Церковь и КГБ. *Религия и СМИ*. 2008. URL: http://www.religare.ru/2_52780.html (дата обращения: 29.07.2022).
11. Мазалова В. Католицизм – четверть века спустя после II Ватиканского собора. Москва : Знание, 1989. 64 с.
12. Мчедлов М. Католицизм. Москва : Политиздат, 1974. 280 с.
13. Мчедлов М. Религия и современность. Москва : Политиздат, 1982. 272 с.
14. Мчедлов М. Эволюция современного католицизма. Москва : Мысль, 1967. 234 с.
15. Одинцов М. Государство и церковь: история взаимоотношений. 1917–1938 гг. Москва : Знание, 1991. 64 с.
16. Одинцов М. Хожение по мукам. *Наука и религия*. 1990. № 5. С. 19–46.
17. Постановление ВЦИК и СНК РСФСР «О религиозных объединениях» от 8 апреля 1929 г. *Собрание узаконений и распоряжений Рабочего и Крестьянского Правительства РСФСР*. 1929. № 35. Ст. 353.
18. Фокин С. Государственно-религиозные отношения в СССР (период с октября 1917 г. по 1941 г.). *Вестник Омского университета. Серия «Право»*. 2010. № 1(22). С. 119–124.

References:

1. Andrianov, N. (1966). *Osobennosti sovremennogo religioznogo soznaniya [Features of modern religious consciousness]*. Moscow: Mysl', 247 p. [in Russian].
2. Belyakova, N. (2008). Iz istorii registratsii religioznykh ob'edineniy v Ukraine i Belorussii v 1976–1986 gg. [From the history of registration of religious associations in Ukraine and Belarus in 1976–1986]. *Neprikosnovennyu zapas – Emergency reserve*, no. 3(59). Retrieved from: <https://magazines.gorky.media/nz/2008/3/iz-istorii-registraczii-religioznyh-obedinenij-v-ukraine-i-belorussii-v-1976-1986-godah.html> [in Russian].
3. Berdyaev, N. (1990). *Istoki i smysl russkogo kommunizma [The origins and meaning of Russian communism]*. Moscow: Nauka, 224 p. [in Russian].
4. Bondarenko, V., Kosyanchuk, A., Fomichenko, V. (1988). *Religioznaya obshchina v sovremennom obshchestve [Religious community in modern society]*. Kyiv: Politizdat Ukrainy, 128 p. [in Russian].
5. Grigulevich, I. (1978). *Papstvo. Vek XX [Papacy. XX century]*. Moscow: Politizdat, 424 p. [in Russian].

6. Kuroedov, V., Pankratov, A. (eds.) (1971). *Zakonodatel'stvo o religioznykh kul'takh: sbornik materialov i dokumentov [Legislation on religious cults: collection of materials and documents]*. Moscow: Yuridicheskaya literatura, 336 p. [in Russian].
7. Department of Propaganda and Agitation of the Central Committee of the CPSU for the Union Republics (1958). *Zapiska Otdela propagandy i agitatsii TsK KPSS po soyuznym respublikam "O nedostatkakh nauchno-ateisticheskoy propagandy"* ot 12 sentyabrya 1958 g. № 39 [Note of the Propaganda and Agitation Department of the Central Committee of the CPSU for the Union Republics "On the shortcomings of scientific-atheistic propaganda" dated September 12, 1958 № 39]. Retrieved from: <https://rusoir.ru/03print/03print-02/03print-02-239/> [in Russian].
8. Lozinskiy, S. (1986). *Istoriya papstva [History of the papacy]*, 3rd ed. Moscow: Politizdat, 382 p. [in Russian].
9. Lozinskiy, S. (1961). *Istoriya papstva [History of the papacy]*. Moscow: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 216 p. [in Russian].
10. Lyulechnik, V. (2008). Tserkov' i KGB [Church and KGB]. *Religiya i SMI – Religion and media*. Retrieved from: http://www.religare.ru/2_52780.html [in Russian].
11. Mazalova, V. (1989). *Katolitsizm – chetvert' veka spustya posle II Vatikanskogo sobora [Catholicism – a quarter of a century after Vatican II]*. Moscow: Znanie, 64 p. [in Russian].
12. Mchedlov, M. (1974). *Katolitsizm [Catholicism]*. Moscow: Politizdat, 280 p. [in Russian].
13. Mchedlov, M. (1982). *Religiya i sovremennost' [Religion and modernity]*. Moscow: Politizdat, 272 p. [in Russian].
14. Mchedlov, M. (1967). *Evolyutsiya sovremennogo katolitsizma [The evolution of modern Catholicism]*. Moscow: Mysl', 234 p. [in Russian].
15. Odintsov, M. (1991). *Gosudarstvo i tserkov': istoriya vzaimootnosheniy. 1917–1938 gg. [State and church: the history of relations. 1917–1938]*. Moscow: Znanie, 64 p. [in Russian].
16. Odintsov, M. (1990). Khozhdenie po mukam [The Road to Calvary]. *Nauka i religiya – Science and religion*, no. 5, pp. 19–46 [in Russian].
17. All-Russian Central Executive Committee and Council of People's Commissars of the RSFSR (1929). *Postanovlenie VTsIK i SNK RSFSR "O religioznykh ob'edineniyakh"* ot 8 aprelya 1929 g. [Decree of the All-Russian Central Executive Committee and Council of People's Commissars of the RSFSR "On Religious Associations" of April 8, 1929]. *Sobranie uzakoneny i rasporyazheniy Rabocheho i Krest'yanskogo Pravitel'stva RSFSR – Collection of legalizations and orders of the Workers' and Peasants' Government of the RSFSR*, no. 35, art. 353 [in Russian].
18. Fokin, S. (2010). Gosudarstvenno-religioznye otnosheniya v SSSR (period s oktyabrya 1917 g. po 1941 g.) [State-religious relations in the USSR (period from October 1917 to 1941)]. *Vestnik Omskogo universiteta. Seriya "Pravo" – Bulletin of Omsk University. Series "Law"*, no. 1(22), pp. 119–124 [in Russian].

Стаття надійшла до редакції 28.06.2022
The article was received 28 June 2022